

کتاب‌شناسی بیست (۲۰) شاعر بزرگ ایران

دکتر مهدی خدیو

(عضویت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان)

سازمان چاپ و انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی

با همکاری دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان

خدیور، هادی، ۱۳۳۸-	PIR
	۳۵۴۳
کتابشناسی بیست (۲۰) شاعر بزرگ ایران/ هادی خدیور	ک ۴۵ خ /
_____ همدان.	۱۳۹۱
۲۳۴ ص.	
شابک: ۳-۷۷-۵۸۹۵-۶۰۰-۹۷۸	
۱. شعر فارسی - کتابشناسی. ۲. شاعران ایرانی - کتابشناسی.	
الف - عنوان.	
۸/۶۰۹ تا ۱ دیوینی	

نام کتاب: کتابشناسی بیست (۲۰) شاعر بزرگ ایران

ناشر: سازمان چاپ و انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی با همکاری دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان

مؤلف: هادی خدیور

شمارگان: ۱۰۰۰

شماره شابک: ۳-۷۷-۵۸۹۵-۶۰۰-۹۷۸

صفحه آرایه: کانون تبلیغاتی آپادانا

قیمت: ۸۵۰۰ تومان

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۱

تقدیم به:

همکاران محترم و دانشجویان عزیز

رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان

اصل این کتاب اجرای طرح پژوهشی بوده است که برای دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان انجام شده و در سال ۱۳۹۰ به اتمام رسیده و همراه با اضافاتی با کسب اجازه از حوزه‌ی معاونت پژوهشی همان واحد به صورت این کتاب درآمده است. به این وسیله از مساعدت صمیمانه‌ی همه‌ی مسئولان فرهیخته و دلسوز واحد همدان به ویژه معاونت محترم پژوهشی، کمال تشکر را دارد.

فهرست مطالب

۱مقدمه
۳۱- توضیح درباره‌ی چند اصطلاح
۳۱-۱- کتاب شناسی
۴۲-۱- کلاسیک
۵۳-۱- سبک خاص
۵۴-۱- شاعران بزرگ
۵معرفی چند کتاب شناسی
۷کتاب‌های مورد استفاده در این پژوهش
۸ملاحظات کلی
۱۱اخوان
۱۵باباطاهر
۱۸بهار

۲۱	بیدل
۲۴	پروین
۲۸	جامی
۳۲	حافظ
۶۳	خاقانی
۶۹	سعدی
۸۰	سنایی
۸۷	شاملو
۹۳	شهریار
۹۶	صائب
۱۰۰	عراقی
۱۰۲	عطار
۱۱۴	فردوسی
۱۶۱	مولوی
۲۰۱	ناصر خسرو
۲۰۸	نظامی
۲۲۰	نیما
۲۲۶	کتابنامه

مقدمه

تهیه و تدوین کتاب شناسی در فرهنگ ایرانی - اسلامی ما سابقه‌ی طولانی دارد و نمونه‌هایی فراوان از این قبیل کتاب‌ها را می‌توانیم نام ببریم که «الفهرست» ابن ندیم از جمله‌ی آنهاست. «این کار تقریباً در همه‌ی سده‌ها ادامه داشته تا این که سرانجام آقا بزرگ تهرانی که او را بحق خاتم این دسته از کتاب‌شناسان می‌توان نامید با تالیف کتاب «الذریعه» این گونه کتاب‌شناسی را به اوج رساند» (میر انصاری، ۱۳۸۴، مقدمه).

«در عصر حاضر حجم انتشارات به صورت‌های گوناگون اعم از کتاب یا مقاله و ... به حدی است که برای پژوهشگران و نیازمندان به این اطلاعات، دستیابی به این منابع بدون بهره گرفتن از منابع و مراجع نظام یافته (از قبیل دانش‌نامه‌ها، کتاب‌شناسی‌ها، کتب لغت و فرهنگ‌ها) نامحتمل و حتی گاهی ناممکن است» (نیکنام، ۱۳۶۷: پیش گفتار).

ضرورت کتاب‌های مرجع عمومی و اختصاصی از قدیم برای بشر شناخته شده بود. از جمله‌ی کتاب‌های مرجع کتاب‌شناسی‌ها هستند، اگر چه سابقه‌ای طولانی دارند اما در سال‌های

اخیر در تمام جهان و در کشور ما ایران، تهیّه و انتشار آن‌ها رونق و رواج فراوان یافته است. در کشور ما، در چند دهه‌ی اخیر کتاب‌شناسی‌های عمومی و اختصاصی فراوانی نوشته و تدوین شده که کتاب‌شناسی‌های اختصاصی شاعران از جمله‌ی آن‌هاست. ما نیز با درک فواید بنیادی و کاربردی این گونه آثار به تدوین این پژوهش پرداخته‌ایم که ضمن دارا بودن بعضی ویژگی‌های کتاب‌های مذکور، دارای امتیازات خاصّ نیز می‌باشد. از آنجا که این پژوهش به صورت فرهنگ‌نامه مرتب گردیده اختصاصات یک فرهنگ متوسط را نیز خواهد داشت. این پژوهش صرفاً به دستبندی الفبایی کتاب‌های فارسی چاپ شده‌ی در ایران بین سالهای ۱۳۴۰ تا ۱۳۹۰ درباره‌ی (اخوان ثالث، احمد شاملو، باباطاهر، بیدل دهلوی، بهار، پروین اعتصامی، عبدالرحمان جامی، سعدی، شهریار، حافظ، مولوی، فردوسی، فخرالدین عراقی، صائب تبریزی، سنایی غزنوی، عطار نیشابوری، ناصر خسرو، نیمایوشیج و نظامی گنجوی) می‌پردازد و مقالات، رساله‌ها، پایان‌نامه‌ها، کتاب‌های خطی، تراجم، دانشنامه‌ها، لغت‌نامه‌ها، کتب تاریخ ادبیات و کتاب‌هایی که بخشی از آن‌ها در مورد شاعران ذکر شده باشد را در بر نمی‌گیرد.

اطلاعات کتاب‌شناختی در مورد هر شاعر، با روشی یکسان جمع‌آوری و به ترتیب الفبایی شامل (نام کامل کتاب، نام کامل نویسنده، مترجم، نام مؤسسه‌ی انتشاراتی، سال و نوبت چاپ و بعضاً تعداد صفحه‌های کتاب) در اختیار خواننده قرار گرفته است.

آنچه انگیزه‌ی پژوهشگر را در تهیّه و تدوین این کتاب‌شناسی توصیفی توجیه می‌کند علاوه بر فواید بنیادی که بر نگارش این فرهنگ‌نامه‌ی اختصاصی مترتب است توجه بر فواید کاربردی آن می‌باشد. تجربه‌ی تدریس طولانی دروس ادبیات فارسی در مقاطع مختلف دانشگاهی و توجه به تسهیل در امر پژوهش در شعر فارسی برای پژوهشگران و دانشجویان شعر و ادب فارسی نیاز به تهیّه‌ی این کتاب‌شناسی شاعران بزرگ را توجیه می‌کند. بخش قابل ملاحظه‌ای از دانش‌های گوناگون بشر منظوم است و این مسأله در کشور ما از گذشته نمود بارزی داشته است. حفظ و نگهداری این میراث عظیم فرهنگی و سپردن آن به نسل‌های آینده، شناسایی و

شناساندن این آثار و نقد و تحلیل آن‌ها از جمله‌ی وظایف پژوهشگران علوم ادبی است. نگارش و تدوین کتاب‌شناسی‌ها، فرهنگ‌نامه‌ها، دانش‌نامه‌ها، لغت‌نامه‌ها و همه‌ی کتب مرجع برای تسهیل کار پژوهشگران در همین راستا قابل توجیه است.

تدوین کتاب‌شناسی بیست شاعر بزرگ، با شرایط مندرج، علاوه بر اهمیت بنیادی که منجر به افزایش سرمایه‌ای بر سرمایه‌های علم و ادب کشور می‌گردد، دارای فواید کاربردی فراوان برای همه‌ی پژوهشگران علوم ادبی به ویژه دانشجویان رشته‌های زبان و ادبیات فارسی است. کثرت تعداد شاعران، تنوع موضوعات اشعار آن‌ها (حماسی، غنایی، عرفانی) و انتخاب چند شاعر نوپرداز بزرگ در این مجموعه از ویژگی‌های منحصر به فرد این کتاب است. با تدوین و تألیف این کتاب به طور نسبی، به نتایج دیگری نیز رسیده‌ایم. تعیین تعداد کتاب‌هایی که با در نظر گرفتن محدودیت‌های این پژوهش، درباره‌ی بیست شاعر مذکور نوشته شده، تعیین کتاب‌هایی که در مورد هر کدام از شاعران مورد بحث نوشته شده است و تعیین نسبی میزان گرایش پژوهشگران، خوانندگان و ناشران به هر کدام از شاعران مورد بحث و موضوعات حماسی و غنایی و عرفانی و ادبیات کلاسیک و نو از جمله آنهاست.

توضیح درباره‌ی چند اصطلاح

۱- کتاب‌شناسی (bibliography)

کتاب‌شناسی: فن تنظیم اطلاعات مربوط به کتب و نیز مجموعه‌ی منظم این اطلاعات است. به معنی کنونی در این تعریف لفظ کتاب به وسیع‌ترین معنی خود به کار می‌رود و نه فقط رساله‌هایی چاپی یا خطی و روزنامه‌ها و مجلات و نقشه‌ها را فرا می‌گیرد، بلکه مقالات روزنامه‌ها و حتا در نزد بعضی فیلم‌های سینما و صفحات یا نوارهایی که صوت بر آن‌ها ضبط شده است جزء آن می‌آید.

فهرست کردن کتب سابقه‌ای قدیم دارد فهرست الواح کتاب‌خانه‌ی نینوا به دست آمده است، کتاب‌خانه‌ی اسکندریه فهرستی موضوعی از کتاب‌های خود داشته است.

کتاب‌شناسی به روش جدید پس از صنعت چاپ پیدایش یافت و در آغاز فهرست‌انتشارات ناشرین بزرگ بود. کتاب‌شناسی اقسام مختلف دارد. در کتاب‌شناسی تحلیلی یا توصیفی کتاب از جنبه‌ی مادی (تاریخچه‌ی چاپ و طبع‌های مختلف، کاغذ، صحافی و غیره) مورد نظر است. کتاب‌شناسی موضوعی در کارهای تحقیقی اهمیت فراوان دارد. در زبان‌های اروپایی، فهرست مراجع و مآخذ یک کتاب را «بیبلیوگرافی» گویند. (مصاحب، ۱۳۸۰، ۲۱۷۷-۲۱۷۸).

کاربردهای عمده‌ی کتاب‌شناسی‌ها را شاید بتوان به شرح زیر خلاصه کرد:

- ۱- کتاب‌شناسی وسیله‌ای است برای انتخاب کتاب و دیگر منابع در زمینه‌ی مورد نظر.
- ۲- کتاب‌شناسی وسیله‌ای برای بهره‌گیری بهتر از دانش موجود و از تجربه‌های دیگر مراجع.
- ۳- کتاب‌شناسی وسیله‌ای است برای اعتلای سطح کیفی پژوهش‌ها... (نیکنام، ۱۳۶۷، پیش‌گفتار).

۲- کلاسیک (classicism)

«کلاسیسیسم، اصلاً، اصول و مشخصات ادبیات و هنر یونان و روم قدیم، از این لحاظ که در بردارنده‌ی ظرافت و دقت، سادگی، وقار، صحت سبک و مفهوم و نظم و ترتیب درست و روشن است و به معنی وسیع، اصول و کیفیات آثاری غیر از یونانی و رومی که بر همین مبانی استوار و مطابق استانداردهای رسمی باشند.» (مصاحب، ۱۳۸۰، ۲۳۳۹). کلاسیک با توجه به اصول فوق توسعاً شامل همه‌ی آثار نظم و نثر سنتی هر کشور که اصول فوق در آن‌ها رعایت شده باشد می‌باشد.

۳- سبک خاص:

«در ادبیات، روش یا شیوه‌ای خاص است که شاعر یا نویسنده‌ای برای بیان مطالب و اندیشه‌های خویش به کار می‌برد و مشخص‌آثری ادبی از اثر ادبی دیگر است. نوع الفاظ و ترکیبات و جمله بندی و طرز تعبیر معانی مهمترین عوامل در چگونگی سبک یا شیوه‌ای ادبی هر شاعر یا نویسنده است.» (همان، ۱۳۸۵). یکی از ویژگی‌های شاعران بزرگ داشتن سبک خاص است شیوه‌ای که بر روی آثار شاعران هم دوره‌ی آن‌ها و بعد از آن‌ها تأثیر می‌گذارد. البته منظور از سبک خاص، غیر از سبک دوره است. ادوارد شعر فارسی را به خراسانی، عراقی، هندی، بازگشت و مشروطیت و معاصر تقسیم می‌کنند که این تقسیم بر اساس ویژگی‌های عمومی شاعران در هر دوره است.

۴- شاعران بزرگ: به آن دسته از شاعران کلاسیک و نوپرداز اطلاق می‌شود که

- صاحب سبک خاص باشند و تأثیرگذار بر آثار شاعران زمان خود و بعد از خود.
- شاعرانی که مورد توجه بیشتر پژوهشگران ایرانی و بعضاً خاورشناسان اند.
- شاعرانی که آثار آن‌ها با اقبال عمومی مواجه است.

از آنجا که این گونه کتاب‌شناسی‌های بنیادی- کاربردی مستقیم یا غیر مستقیم، پیشینه پژوهش حاضر به حساب می‌آید ما با تقسیم بندی آن‌ها به دو دسته، به نسبت ارتباط آن‌ها با این پژوهش به معرفی بعضی از آن‌ها پرداخته‌ایم.

الف: معرفی چند کتاب‌شناسی

۱- فرهنگ آثار (معرفی آثار مکتوب ملل جهان از آغاز تا امروز)

این فرهنگ بزرگ که در واقع کتاب‌شناسی توصیفی و تحلیلی محسوب می‌شود در سال ۱۳۷۸ به وسیله‌ی موسسه‌ی انتشارات سروش در شش مجلد چاپ شده است. در اصل ثمره‌ی همکاری پژوهشگران ایتالیایی و فرانسوی است. بانی آن والناتینو بومپیانینی (Valentino

(Bompiani) (۱۸۹۸-۱۹۹۲) بوده و انتشار چاپ نخست آن از سال ۱۹۵۳ میلادی آغاز شده، این اثر گران‌قدر تحت نظر هیأت علمی معتبر به سرپرستی زنده یاد رضا سید حسینی به فارسی ترجمه گردیده است.

۲- فرهنگ آثار ایرانی - اسلامی (معرفی آثار مکتوب از روزگار کهن تا عصر حاضر)

از این اثر ارزشمند تا کنون ۳ مجلد به وسیله‌ی موسسه‌ی انتشارات سروش به چاپ رسیده است. سرپرستی این فرهنگ (کتاب‌شناسی) به عهده‌ی احمد سمیعی (گیلانی) است. فرهنگی که در جنب فرهنگ آثار منتشر می‌شود و در حقیقت برای جبران و کم‌اعتنایی آن فرهنگ جهانی نسبت به آثار اسلامی - ایرانی است.

۳- فهرست‌واره‌ی کتاب‌های فارسی :

این اثر ارزشمند که تاکنون ۱۱ مجلد از ۱۵ مجلد آن به وسیله‌ی مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی منتشر شده است به همت دانشمند گرانمایه استاد احمد منسزوی، نسخه‌شناس و کتاب‌شناس بزرگ معاصر، در طول بیش از سی سال زحمات طاقت فرسا فراهم آمده و از سال ۱۳۸۱ به بعد منتشر گردیده است.

این فرهنگ و کتاب‌شناسی بزرگ فارسی دربرگیرنده‌ی بیش از پانصد هزار برگه از همه‌ی موضوع هاست و در نوع خود از آثار بی نظیر یا کم نظیر فرهنگ و ادب ایرانی - اسلامی ما محسوب می‌شود.

۴- سیری در بزرگترین کتاب‌های جهان (خلاصه‌ی برجسته‌ترین آثار ادبی جهان و

معرفی نویسندگان آنها)

این اثر ارزشمند که در واقع نوعی کتاب‌شناسی و فرهنگ تحلیل محتوا محسوب می‌شود به کوشش زنده یاد حسن شهباز در چهار جلد به وسیله‌ی موسسه‌ی انتشارات امیرکبیر در سال ۱۳۵۳ چاپ شده است. «وقتی سخن از بزرگترین و برترین کتب جهان به میان می‌آید، باید به سراغ آثار مکتوبی رفت که متفکران عالم آنان را شاهکار شمرده‌اند» (شهباز، ۱۳۸۱:

پیش‌گفتار). به عقیده‌ی ایشان شاهکار باید «یک کار بی‌بدیل و گران و ممتاز باشد، مانند منظومه‌ی دانته با عنوان «کمدی الهی» یا نمایش‌نامه‌ی «هملت» اثر شکسپیر...» (همان). با تعاریف داده شده نویسنده دویست شاهکار ادبی از همه‌ی ملت‌ها برگزیده و با آوردن چکیده‌ای از آن‌ها به معرفی نویسنده و نقد و تحلیل‌های پیرامون اثر پرداخته است.

ب: کتاب‌هایی که به نوعی بخش‌هایی از آن‌ها مورد استفاده‌ی ما در این پژوهش بوده است.

- ۱- کتاب شناسی شیخ فریدالدین عطار نیشابوری، به کوشش: علی میرانصاری، انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، چاپ اول ۱۳۷۴، تعداد صفحات ۳۴۳ صفحه.
این کتاب در چهار بخش تنظیم شده و در مجموع در بردارنده‌ی همه‌ی منابع مربوط به عطار اعم از: مقالات، کتب خطی و چاپی، رسایل، ترجمه‌ها، شروح و زندگی‌نامه و آثار اصیل یا منسوب به اوست. ما در پژوهش خود تنها از بخش کوچکی از این کتاب استفاده کرده‌ایم.
- ۲- به‌گزین منابع ادبیات فارسی، به کوشش: قربانعلی ابراهیمی (و) مهرداد چترائی، انتشارات میراث کتاب سال ۱۳۸۳، چاپ اول، ۴۱۴ صفحه. ما در کتاب‌شناسی حافظ، خاقانی، سعدی، سنایی، صائب، عطار، فردوسی، مولوی و ناصرخسرو مقداری از آن سود برده‌ایم.
- ۳- کتاب شناسی حکیم ناصرخسرو قبادیانی، به کوشش: علی میرانصاری، انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، سال ۱۳۷۲، چاپ اول، ۱۵۰ صفحه. این کتاب، نیز به چهار بخش تقسیم شده و همه‌ی منابع فارسی و لاتین مربوط به ناصرخسرو از جمله: مقالات، کتب خطی و چاپی، رسایل، ترجمه‌ها، شروح و زندگی‌نامه‌ها را در برمی‌گیرد. این کتاب نیز، سهم ناچیزی در پژوهش ما داشته است.

۴- کتاب شناسی حافظ، گردآورنده: مهرداد نیکنام، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۷، چاپ اول، ۲۷۰ صفحه. این کتاب شناسی توصیفی متوسط، نیز به معرفی دیوان‌های چاپی و خطی، شروح، کتب، مقالات، پایان‌نامه‌ها درباره‌ی حافظ می‌پردازد و آثاری را که به زبان‌های فارسی، اردو، پنجابی، سندی، عربی و لاتین در این زمینه نوشته شده معرفی می‌کند. تنها بخش «کتاب درباره‌ی حافظ» از این پژوهش مورد استفاده‌ی ما قرار گرفته است. امانت‌داری اقتضا می‌کند که بار دیگر متذکر شویم در تدوین این کتاب‌شناسی علاوه بر منابعی که ذکر شد و در پایان کتاب آمده است از:

۱- فهرست و کاتالوک اکثر مؤسسات انتشاراتی معتبر داخلی در سال‌های گذشته استفاده شده است.

۲- بخش منابع و مراجع بیش از هزار کتاب در موضوع شعر و ادبیات فارسی بازنگری گردیده است.

۳- بخشی از اطلاعات مورد نظر را از پنجاه لوح فشرده‌ی ماهنامه تخصصی کتاب ماه (ادبیات) استخراج و به فیش‌های مربوط به هر شاعر افزوده‌ایم.

ملاحظات کلی:

کتابی که پیش روی پژوهشگران عزیز است در مجموع حاصل تلاش مداوم سال‌های فراوان تحصیل، تدریس و پژوهش این جانب است که برای دسترسی به منابع مورد نیاز در مطالعات ادبی لازم بوده است. با انجام آن در مجموع به معرفی اجمالی حدود ۲۷۰۰ کتاب درباره‌ی بیست شاعر بزرگ و شاخص ایران زمین پرداخته‌ایم. قبل از استفاده از کتاب نظر پژوهشگران محترم را به موارد زیر جلب می‌کنم.

۱- اگرچه استفاده از آمار و اعداد و ارقام و نمودارها در پژوهش‌های علوم انسانی، به ویژه در حوزه‌ی علوم ادبی، چندان متداول و قابل اعتماد و اتکا نیست، اما متداول کردن نسبی اینگونه پژوهش‌ها تا اندازه‌ای ما را از حدس و گمان و کلی‌گویی‌های رایج نجات می‌دهد. تعداد کتاب‌هایی که در این پژوهش در مورد هر شاعر و هر گرایش به دست آمده حاکی تفاوت‌های معنی‌داری است که ما فضاوت نهایی را به عهده‌ی خود خوانندگان گذاشته‌ایم.

۲- در معرفی اجمالی هر کتاب تنها چاپی از آن کتاب معرفی شده است که اطلاعات آن در اختیار ما بوده است. تنها کتاب‌هایی که در شهرستان‌ها چاپ شده محل چاپ آن‌ها ذکر گردیده است و اطلاعات مربوط به تعداد صفحات بعضی از کتاب‌ها نیز آورده شده است.

۳- اصل این کتاب اجرای طرح پژوهشی بوده است که برای دانشگاه آزاد اسلامی واحد همدان انجام شده و در سال ۱۳۹۰ به اتمام رسیده و بعداً همراه با اضافاتی با کسب اجازه از حوزه‌ی معاونت پژوهشی همان واحد به صورت این کتاب درآمده است. به این وسیله از همکاری و باری همه‌ی مسئولان فرهیخته و دلسوز واحد به ویژه معاونت محترم پژوهشی کمال تشکر را دارم.

۴- ما مدعی نیستیم که تمام کتاب‌های چاپ شده در ایران درباره‌ی این بیست شاعر را در این محدوده‌ی زمانی به اجمال معرفی کرده‌ایم. ممکن است بسیاری از کتب از قلم افتاده باشد. این نقیصه در چاپ‌های بعدی جبران خواهد شد.

۵- در مجموع، هر یک از کتب منبع و مرجع از جمله کتاب شناسی‌های عمومی و اختصاصی اعم از کوچک و بزرگ و متوسط که ما بعضی از آن‌ها را معرفی کردیم، دارای امتیازات و محدودیت‌هایی‌اند و وجود هر کدام از آن‌ها ما را از بقیه بی‌نیاز نمی‌کند. آنچه را که ما به نوبت خود تدوین کرده‌ایم، نیز در این راستا می‌تواند قابل استفاده باشد.